

بلاغت در آثار سلمان ساوجی

(ترفندهای بدیعی و بیانی)

دکتر محمدتقی قندی

انتشارات لعل سخن

سرشناسه: قندی، محمدتقی، ۱۳۴۶-

عنوان و نام پدیدآور: بلاغت در آثار سلمان ساوجی (ترفندهای بدیعی و بیانی) / محمدتقی قندی.

مشخصات نشر: محمودآباد: لعل سخن، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۲۴۱ ص.

شابک: 978-622-98804-3-2

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: عنوان دیگر: ترفندهای بدیعی در آثار سلمان ساوجی.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۳۷-۲۴۲.

عنوان دیگر: ترفندهای بدیعی در آثار سلمان ساوجی.

موضوع: سلمان ساوجی، سلمان بن محمد، ۷۷۸ق. -- نقد و تفسیر

موضوع: شعر فارسی -- قرن ۸ق. -- تاریخ و نقد

موضوع: Persian poetry – 14th century – History and criticism

موضوع: فارسی -- صناعات ادبی

موضوع: Persian Language – Figures of speech

موضوع: معانی و بیان

موضوع: Rhetoric

رده بندی کنگره: PIR۵۴۸۸

رده بندی دیویی: ۸۱۰/۳۲۰۹

شماره کتابشناسی ملی: ۸۵۰۴۱۰۹

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیا

www.ketab.ir

مازندران، محمودآباد، انتشارات لعل سخن

بلاغت در آثار سلمان ساوجی (ترفندهای بدیعی و بیانی)

دکتر محمدتقی قندی

ناشر: لعل سخن

تیراژ: ۱۰۰ نسخه

چاپ: یکم، سال ۱۴۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق چاپ و نشر برای مؤلف محفوظ است.

تلفن پخش: ۰۹۱۱۳۳۰۰۳۵۱

شابک: 978-622-98804-3-2

فهرست مطالب

۱۵	حکیده
۱۷	فصل اول: کلیات تحقیق
۱۷	۱- مروری جمالی بر زندگی و آثار سلمان ساوجی
۱۸	۲- سفری به ساوه
۱۸	۳- سلمان و سلطان اویس
۱۹	۴- اموال، دارایی و مذهب سلمان
۱۹	۵- امراض و سفرهای سلمان
۲۰	۶- مرگ اویس و حوادث پس از آن
۲۰	۷- شهرت سلمان
۲۱	۸- سلمان و شعرای متقدم
۲۲	۹- سلمان و حافظ
۲۳	۱۰- کلیت سلمان
۲۵	۱۱- فضایل و مضامین
۲۷	۱۲- موسیقی بیرونی (وزن) در دیوان سلمان ساوجی
۲۸	۱۳- اشارات و تمیحات عرفانی در دیوان سلمان ساوجی
۲۹	۱۴- هدف کلی تحقیق
۲۹	۱۵- بیان مسأله اساسی تحقیق
۳۰	۱۶- تشریح مسأله تحقیق
۳۰	۱۷- ضرورت‌های انجام تحقیق
۳۱	۱۸- اهداف مشخص
۳۱	۱۹- سؤالات تحقیق

۳۲	۱-۲-۲- فرضیه‌های تحقیق
۳۳	فصل دوم: مروری بر سوابق تحقیق
۳۳	۱-۲-۱- سوابق مربوط به تحقیق
۳۴	۱-۲-۲- جنبه جدید بودن و نوآوری در تحقیق
۳۵	فصل سوم: روش اجرای تحقیق
۳۵	۱-۳-۱- روش کار
۳۵	۱-۳-۲- جامعه آماری
۳۶	۱-۳-۳- حجم نمونه
۳۶	۱-۳-۴- روش نمونه‌گیری و تجزیه و تحلیل داده‌ها
۳۷	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها
۳۷	۱-۴-۱- علم بلاغت
۳۸	۱-۴-۲- پیدایش بلاغت در زبان عربی
۴۰	۱-۴-۳- پیدایش بلاغت در زبان فارسی و کتب بلاغی فارسی تا امروز
۴۲	۱-۴-۴- شاخه‌های علوم بلاغی
۴۲	۱-۴-۴-۱- علم معانی
۴۲	۱-۴-۴-۲- علم بیان
۴۳	۱-۴-۴-۳- علم بدیع
۴۴	۱-۴-۴-۱- بدیع لفظی
۴۵	۱-۴-۴-۲- بدیع معنوی
۴۶	۱-۴-۴-۳- بررسی بدیع لفظی و معنوی از منظر محور هم‌نشینی و جانشینی
۴۶	۱-۴-۴-۴- رابطه ترفندهای بدیعی با روان‌شناسی
۴۷	۱-۴-۴-۵- سابقه تاریخی علم بدیع
۴۸	۱-۴-۴-۶- بدیع سریان
۴۹	۱-۴-۴-۷- بدیع، زبان و موسیقی
۵۱	۱-۴-۴-۴- ترفندهای بدیعی
۵۱	۱-۴-۴-۴-۱- ابداع
۵۳	۱-۴-۴-۴-۲- اتفاق
۵۳	۱-۴-۴-۴-۳- احتراس
۵۳	۱-۴-۴-۴-۴- ادماج

۵۴	رداف: ۵-۴-۲-۲
۵۵	ارسال المثل: ۶-۴-۴-۲
۵۶	رصاد: ۷-۴-۴-۴
۵۸	ازدواج «تضمن المزدوج، أعانت القرينه»: ۸-۴-۴-۴
۵۹	استبتاع: ۹-۴-۴-۴
۶۰	استثنا: ۱۰-۴-۴-۴
۶۲	استخدام: ۱۱-۴-۴-۴
۶۴	استدراك: ۱۲-۴-۴-۴
۶۵	استشهاد: ۱۳-۴-۴-۲
۶۵	اسلوب الحكيم (قول به موجب): ۱۴-۴-۴-۴
۶۷	استعاره: ۱۵-۴-۴-۴
۶۷	استعاره مصرّحه «محققه. تحقیقه»: ۱-۱۵-۴-۴-۲
۶۸	استعاره مكنیه بالكنايه «تشخيص»: ۲-۱۵-۴-۴-۲
۶۹	استغراق با انطباق: ۱۶-۴-۴-۴
۷۲	شبه استغراق: ۱۷-۴-۴-۴
۷۳	ضراب: ۱۸-۴-۴-۴
۷۳	طراد: ۱۹-۴-۴-۲
۷۴	غرق، مبالغه و غلو: ۲۰-۴-۴-۲
۷۶	فتنانه: ۲۱-۴-۴-۲
۷۷	قنباس: ۲۲-۴-۴-۲
۷۸	اكفأ: ۲۳-۴-۴-۲
۷۸	النزاع: ۲۴-۴-۴-۲
۸۰	الثقات: ۲۵-۴-۴-۲
۸۲	امر بدیهی: ۲۶-۴-۴-۴
۸۲	يضاح: ۲۷-۴-۴-۴
۸۳	انتخاب: ۲۸-۴-۴-۲
۸۳	بهاج: ۲۹-۴-۴-۴
۹۱	بههم تام: ۱-۲۹-۴-۴-۴
۹۲	بههم تناسب: ۲-۲۹-۴-۴-۴

۴-۴-۲۹-۱-۱: ایهام تناسب (گونه دوم): ۴-۴-۲۹-۱-۱

۴-۴-۲۹-۳: ایهام تبادر: ۴-۴-۲۹-۳

۴-۴-۲۹-۴-۱: ایهام تضاد: ۴-۴-۲۹-۴-۱

۴-۴-۲۹-۵: ایهام ترجمه: ۴-۴-۲۹-۵

۴-۴-۲۹-۶: ایهام توکید: ۴-۴-۲۹-۶

۴-۴-۲۹-۷: ایهام تولد الضدین: ۴-۴-۲۹-۷

۴-۴-۲۹-۸: ایهام دوگانه خوانی: ۴-۴-۲۹-۸

۴-۴-۲۹-۹: ایهام عکس: ۴-۴-۲۹-۹

۴-۴-۳۰: تأیید: ۴-۴-۳۰

۴-۴-۳۱: تأکید الّذّم بما يشبه المدح: ۴-۴-۳۱

۴-۴-۳۲: تأکید المدح بما يشبه الّذّم: ۴-۴-۳۲

۴-۴-۳۳: تجاهز العارف: ۴-۴-۳۳

۴-۴-۳۴: تجرید: ۴-۴-۳۴

۴-۴-۳۵: تجدید مطلع: ۴-۴-۳۵

۴-۴-۳۶: تجسم: ۴-۴-۳۶

۴-۴-۳۷: تحلیل: ۴-۴-۳۷

۴-۴-۳۸: ترتیب: ۴-۴-۳۸

۴-۴-۳۹: ترجمه: ۴-۴-۳۹

۴-۴-۴۰: ترصیع: ۴-۴-۴۰

۴-۴-۴۱: ترصیع و لتجسس: ۴-۴-۴۱

۴-۴-۴۲: تسمی: ۴-۴-۴۲

۴-۴-۴۳: تسمیط: ۴-۴-۴۳

۴-۴-۴۴: تشبیه الاطراف: ۴-۴-۴۴

۴-۴-۴۵: تشبیهات: ۴-۴-۴۵

۴-۴-۴۵-۱: تشبیه اضمار: ۴-۴-۴۵-۱

۴-۴-۴۵-۲: تشبیه تسویه: ۴-۴-۴۵-۲

۴-۴-۴۵-۳: تشبیه تفضیل: ۴-۴-۴۵-۳

۴-۴-۴۵-۴: تشبیه جمع: ۴-۴-۴۵-۴

۴-۴-۴۵-۵: تشبیه حسی الطرفین: ۴-۴-۴۵-۵

۱۲۲	تشبیه عقلی الطرفین: ۶۴۵-۴-۴-۲
۱۲۲	تشبیه شئین به شئین: ۷-۴۵-۴-۴-۲
۱۲۲	تشبیه مطلق: ۸-۴۵-۴-۴-۲
۱۲۳	تشبیه مقلوب: ۹۴۵-۴-۴-۲
۱۲۳	تشبیه مقتد یا مشروط: ۱۰-۴۵-۴-۴-۲
۱۲۴	تشریح: ۴۶-۴-۴-۲
۱۲۴	تسطیر: ۴۷-۴-۴-۲
۱۲۵	تضریع: ۴۸-۴-۴-۲
۱۲۵	تصنف: ۴۹-۴-۴-۲
۱۲۶	تضمن: ۵۰-۴-۴-۲
۱۲۷	تعدد: ۵۱-۴-۴-۲
۱۲۹	تعطیل: ۵۲-۴-۴-۲
۱۳۰	تعمیم: ۵۳-۴-۴-۲
۱۳۰	تعمیه: ۵۴-۴-۴-۲
۱۳۰	تفریق: ۵۵-۴-۴-۲
۱۳۱	تفویض: ۵۶-۴-۴-۲
۱۳۲	تقسیم: ۵۷-۴-۴-۲
۱۳۳	تکرار: ۵۸-۴-۴-۲
۱۳۶	تمیخ: ۵۹-۴-۴-۲
۱۳۹	تناسب: ۶۰-۴-۴-۲
۱۴۱	تنسيق لطافات: ۶۱-۴-۴-۲
۱۴۲	تثکیت: ۶۲-۴-۴-۲
۱۴۳	توجیه: ۶۳-۴-۴-۲
۱۴۶	توسیع: ۶۴-۴-۴-۲
۱۴۷	توسیم: ۶۵-۴-۴-۲
۱۴۷	جمع: ۶۶-۴-۴-۲
۱۴۸	جمع یا تقسیم: ۶۷-۴-۴-۲
۱۴۹	جمع یا تفریق: ۶۸-۴-۴-۲
۱۵۰	جمع یا تفریق و تقسیم: ۶۹-۴-۴-۲

- ۱۵۱ ..... جناس: ۷۰-۴-۴-۴
- ۱۵۳ ..... جناس تام: ۱-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۵۶ ..... جناس مرکب: ۲-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۵۷ ..... جناس مطرف: ۳-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۵۸ ..... جناس ناقص (محرف): ۴-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۵۹ ..... جناس لفظ یا لفظی: ۵ ۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۰ ..... جناس خط یا جناس مصحف: ۶-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۳ ..... جناس زاید: ۷ ۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۵ ..... جناس مضارع و لاحق: ۸-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۸ ..... جناس قلب: ۹-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۸ ..... قلب بعض: ۱-۹-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۸ ..... قلب کل: ۲-۹-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۹ ..... قلب مجتبع: ۳-۹-۷۰ ۴ ۴ ۴
- ۱۶۹ ..... قلب مستوی: ۴-۹-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۶۹ ..... جناس متوج: ۱۰ ۷۰ ۴ ۴ ۴
- ۱۷۱ ..... جناس مذیل: ۱۱-۷۰-۴-۴-۴
- ۱۷۱ ..... جناس مزدوج: ۱۲ ۷۰-۴-۴-۴
- ۱۷۱ ..... جناس مغایر: ۱۳ ۷۰ ۴ ۴ ۴
- ۱۷۳ ..... حرف کرایی: ۷۱-۴-۴-۴
- ۱۷۴ ..... حذف: ۷۲ ۴ ۴ ۴
- ۱۷۳ ..... حسن 'میزی: ۷۳-۴-۴-۴
- ۱۷۴ ..... حسن ابتدا: ۷۴ ۴ ۴-۴
- ۱۷۵ ..... حسن ثباع: ۷۵-۴-۴-۴
- ۱۷۶ ..... حسن اختراع: ۷۶ ۴-۴-۴
- ۱۷۷ ..... حسن اعتذار: ۷۷-۴-۴-۴
- ۱۷۷ ..... حسن بیان: ۷۸ ۴ ۴-۴
- ۱۷۸ ..... حسن تخلص: ۷۹-۴-۴ ۴
- ۱۷۹ ..... حسن تعلیل: ۸۰ ۴-۴-۴
- ۱۸۱ ..... حسن طلب: ۸۱-۴-۴-۴

۱۸۳	..... ۸۲-۴-۴-۴ حسن مقطع:
۱۸۴	..... ۸۳-۴-۴-۴ حسن نسق:
۱۸۵	..... ۸۴-۴-۴-۴ حشو:
۱۸۶	..... ۸۴-۴-۴-۴ حشو ملیح:
۱۸۷	..... ۸۴-۴-۴-۴ حشو متوسط:
۱۸۷	..... ۸۴-۴-۴-۴ حشو قبیح:
۱۸۷	..... ۸۵-۴-۴-۴ خفض جناح:
۱۸۸	..... ۸۶-۴-۴-۴ خیف:
۱۸۸	..... ۸۷-۴-۴-۴ درج:
۱۸۹	..... ۸۸-۴-۴-۴ دلیل عکس:
۱۹۰	..... ۸۹-۴-۴-۴ ذوبحرین:
۱۹۰	..... ۹۰-۴-۴-۴ ذولسانین:
۱۹۱	..... ۹۱-۴-۴-۴ رجوع:
۱۹۲	..... ۹۲-۴-۴-۴ رد العجز علی الظن:
۱۹۳	..... ۹۳-۴-۴-۴ رد الصدر علی العجز:
۱۹۴	..... ۹۴-۴-۴-۴ رد القافیه:
۱۹۵	..... ۹۵-۴-۴-۴ رد المطلع:
۱۹۷	..... ۹۶-۴-۴-۴ رقطا:
۱۹۷	..... ۹۷-۴-۴-۴ سجع:
۱۹۸	..... ۹۷-۴-۴-۴ سجع متوازی:
۱۹۹	..... ۹۷-۴-۴-۴ سجع متوازن:
۱۹۹	..... ۹۷-۴-۴-۴ سجع متطرف:
۲۰۰	..... ۹۸-۴-۴-۴ سحر حلال:
۲۰۱	..... ۹۹-۴-۴-۴ سؤال و جواب:
۲۰۲	..... ۱۰۰-۴-۴-۴ سهولت:
۲۰۲	..... ۱۰۱-۴-۴-۴ طباق، تضاد و مطابقه:
۲۰۸	..... ۱۰۱-۴-۴-۴ مقابله:
۲۰۸	..... ۱۰۲-۴-۴-۴ عقد:
۲۰۹	..... ۱۰۳-۴-۴-۴ عکس و تبدیل:

چکیده

تحلیل قریحه ادبیا اعم از شعرا و نویسندگان به ویژه شعرای صنعت پرداز و به طور اخص، شعرایی که از منظر پژوهشگران معقول و محققان مانده‌اند، در شریعت علم و ادب، امری است واجب و البته به دلیل همین ناشناختگی، بکر و بسیار دشوار و نیازمند تدقیق افزون و همین مهم، از اهداف اساسی کتاب حاضر است.

در شعر شاعر توانمند صنعت پردازی هم چون سلمان ساوجی که خصیصه چندوجهی و توانایی هنری او گاه یک صنعت بیاد بدیعی را به ترفندی که گویی گونه‌ای نوین از صنعت مذكور است، عرضه می‌دارد و تحلیل همین وجه هنری او که نیازمند تحلیل‌های جنبی دیگری از جمله تحلیل زبانشناختی نیز هست، رسالت نگارنده را در تئیل به اهداف مورد نظر بیش از پیش صعب و نیازمند اشرف و استمال علوم مرتبط دیگر می‌دارد.

از نتایج قابل توجه و تأمل در تبیین و تحلیل ترفندهای بدیعی شعر سلمان ساوجی آن است که علاوه بر حالات خاصه مذکور و ترفندهای ویژه، صناعات ادبی معمول نیز به وفور در شعر او مسجعی است و این، دلالت نام بر کمال قریحه شاعری او دارد.

نکته مهم دیگر آنکه در شعر سلمان، برخی از دشوارترین صناعات و ترفندهای ویژه آن‌ها نیز بسند قابل توجهی دارند؛ از جمله در شعر سلمان گونه‌های ایهام، جناس، استخدام و تلمیح از برجسته‌ترین و پرمسامدترین ترفندهای بدیعی به شمار می‌روند.

در پژوهش حاضر، 'ولا آراء صائبة قدما و در ثانی نظریات متأخرین (به ویژه ابداع البدایع کرکائی) در تحلیل مباحث نظری و مصادیق شواهد، مطمح نظر بوده و شاکله پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است.